

ks. Hubert Siepert

 <https://orcid.org/0009-0009-1812-3491>
hubert.siepert@onet.pl

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

 <https://ror.org/05sdyjv16>

Nowe praktyki funeralne w kontekście teologii katolickiej

 <https://doi.org/10.15633/ps.30302>

ks. Hubert Siepert — prezbiter diecezji łowickiej, magister teologii ogólnej (AKW 2021), licencjat kanoniczny z teologii pastoralnej (UKSW 2024) oraz doktor nauk teologicznych z zakresu teologii pastoralnej (UKSW 2025). Przestrzeń zainteresowania to relacja między teologią a nowymi technologiami, szczególnie SI, a także relacja między nauką a teologią. Redaktor naczelny rocznika *Studia Loviciensia*. Obecnie pracuje jako wikariusz w parafii św. Jana Chrzciciela w Kutnie.

Article history • Received: 30 Nov 2025 • Accepted: 27 Feb 2026 • Published: 30 Sep 2026

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstrakt

Nowe praktyki funeralne w kontekście teologii katolickiej

Rozwój technologii, przemiany kulturowe oraz rosnąca wrażliwość ekologiczna społeczeństw zachodnich prowadzą do pojawienia się nowych form postępowania ze zwłokami ludzkimi. Obok tradycyjnego pochówku ziemnego i kremacji coraz częściej proponuje się akwamację (hydrolizę alkaliczną), tzw. „kompostowanie” ciał ludzkich (naturalną redukcję organiczną) oraz różne formy „zielonego pochówku”. Artykuł przedstawia te praktyki w świetle katolickiej antropologii, teologii ciała i eschatologii z uwzględnieniem nauczania Magisterium Kościoła, zwłaszcza instrukcji „Ad resurgendum cum Christo” oraz nowszych wypowiedzi episkopatów. Autor ukazuje teologiczną logikę chrześcijańskiego pogrzebu, podkreślając nierozdzielność osoby i ciała, nadzieję zmartwychwstania oraz znaczenie symboliki grobu jako miejsca pamięci, modlitwy i nadziei. Na tym tle poddane zostają krytycznej analizie resomacja i naturalna redukcja organiczna interpretowane jako formy radykalnego utilitaryzmu oraz przejaw ryzyka immanentyzmu i wizji człowieka rozpuszczającego się w „cyklu natury”. Jednocześnie artykuł wskazuje na możliwość inkulturacji w obszarze tzw. zielonego pochówku, o ile zachowana zostaje integralna wizja osoby ludzkiej, godność ciała po śmierci oraz chrześcijańskie rozumienie ekologii integralnej.

Słowa kluczowe: nowe formy pochówku, teologia ciała, eschatologia chrześcijańska, ekologia integralna, pogrzeb katolicki

Abstract

New funeral practices in the context of Catholic theology

The rapid development of technology, cultural changes and the growing ecological awareness of Western societies have led to the emergence of new ways of handling human remains. Alongside traditional inhumation and cremation, methods such as alkaline hydrolysis (resomation), so-called “human composting” (natural organic reduction), and various forms of “green burial” are increasingly being promoted. This article examines these practices in the light of Catholic anthropology, the theology of the body and Christian eschatology, with particular reference to the Magisterium of the Church, especially the instruction “Ad resurgendum cum Christo” and recent episcopal documents. The author presents the theological logic of the Christian funeral, emphasizing the inseparable unity of body and person, the hope of the resurrection and the symbolic role of the grave as a place of memory, prayer and hope. Against this background, resomation and natural organic reduction are subjected to critical analysis as expressions of a radical utilitarian approach to the body and as practices that risk an immanent, quasi-pantheistic vision of the human person “dissolved” into the

cycle of nature. At the same time, the article points to the possibility of a properly understood “green burial” as a space for inculturation, provided that the dignity of the human body after death and the Christian concept of integral ecology are preserved.

Keywords: new forms of burial, theology of the body, Christian eschatology, integral ecology, Catholic funeral

Rozwój technologii, przemiany kulturowe, rosnąca świadomość ekologiczna oraz procesy sekularyzacji i zaniku klasycznych form religijności na Zachodzie (zwłaszcza malejące znaczenie kościołów chrześcijańskich) prowadzą do pojawienia się nowych form pochówku zmarłych oraz nowych sposobów myślenia o ludzkiej przemijalności. Metody takie jak akwamacja (hydroliza alkaliczna, zwana także resomacją), „kompostowanie” ciał ludzkich (tzw. naturalna redukcja organiczna) oraz różne formy „zielonego pochówku” są proponowane jako alternatywa dla tradycyjnego pochówku ziemnego bądź kremacji. Zwolennicy tych form argumentują za ich przydatnością oraz ekologicznym charakterem. Równocześnie rodzą się pytania o zgodność takich praktyk z antropologią chrześcijańską i nauczaniem Kościoła katolickiego, zwłaszcza w kontekście teologii ciała, eschatologii oraz koncepcji ekologii integralnej. Rodzące się pytania nie dotyczą wyłącznie dopuszczalności technicznej nowych praktyk, lecz przede wszystkim tego, jaką wizję człowieka i śmierci one implikują.

Niniejszy artykuł podejmuje refleksję nad tym zagadnieniem. W pierwszej części przedstawione zostaną podstawy katolickiej teologii ciała i eschatologii podkreślające godność ludzkiego ciała po śmierci oraz wiarę w zmartwychwstanie. Następnie omówione zostaną elementy katolickiego rytuału pogrzebowego oraz wybrane dokumenty Kościoła dotyczące pochówku – szczególnie instrukcja *Ad resurgendum cum Christo* (2016) Kongregacji Nauki Wiary. Na tym tle przeanalizowane zostaną nowe formy pochówku pojawiające się we współczesnej kulturze Zachodu w kontekście rosnącej wrażliwości ekologicznej społeczeństw rozwiniętych.

1. Teologiczne rozumienie ciała i eschatologia katolicka – godność ciała ludzkiego po śmierci

Antropologia chrześcijańska zakłada jedność zachodzącą pomiędzy sferą cielesną i duchową w człowieku. Tekst biblijny ukazuje człowieka jako ukształtowanego z prochu ziemi, który jednocześnie posiada w sobie tchnienie samego Boga (por. Rdz 2, 7). Jak zauważa papież Franciszek, wskazuje to na związek człowieka z dziełem stworzenia. Ludzkie ciało uczynione jest z tych samych pierwiastków co powietrze, którym oddycha, oraz woda, która je odżywia, odnawia. Równocześnie ta rzeczywistość materialna przeniknięta jest sferą boskiego tchnienia¹. Stanowi ona wyraz stwórczej woli Boga. Materia i ludzka cielesność nie są konsekwencjami pradawnego, mitologicznego upadku w materię, jak przekazywali w swoich poglądach gnostycy².

Ciało w myśli chrześcijańskiej stanowi również świątynię samego Boga (por. 1 Kor 6, 19). Nie jest oderwane od transcendencji, lecz jest z nią bezpośrednio powiązane oraz przez nią chciane. Stanowi przestrzeń realizacji wewnętrznego życia duchowego oraz relacji z Bogiem. Jest to o tyle godne uwagi, iż w kontekście starożytnym istniał wyraźny rozdział pomiędzy duszą i ciałem. Nie tylko w kontekście gnostyckim, ale także w znacznej części ówczesnej myśli filozoficznej i antropologicznej. Rozpowszechniony był ideał platoński, który ukazywał cielesność jako więzienie ograniczające ludzką duszę. Tylko ta druga miała w sobie charakter ściśle boski, gdyż odnosiła człowieka do wiecznego i niematerialnego Boga, od którego niedoskonała i przemijająca materia nie może pochodzić³.

Antropologia teologiczna splata się także z eschatologią. Kluczowym wyróżnikiem tej drugiej w tradycji chrześcijańskiej jest przekonanie o zmartwychwstaniu ciała. Jest to prawda, która wynika w ścisłym znaczeniu z objawienia i odnosi się wprost do osoby Chrystusa. Święty Paweł pisze do Koryntian: „Jeżeli zatem głosi się, że Chrystus

1 Por. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 24.05.2015, 2.

2 Por. P. Piwowarczyk, *Mistycyzm żydowski a gnostycyzm w późnej starożytności*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 39 (2006) nr 2, s. 283.

3 Por. W. Turek, *Godność ciała ludzkiego według Tertuliana. Analiza komentarzy do tekstów Rdz 1, 26–27; 2, 8; 1 Kor 3, 16*, „Vox Patrum” 63 (2015) z. 35, s. 1.

zmartwychwstał, to dlaczego twierdzą niektórzy spośród was, że nie ma zmartwychwstania? Jeśli nie ma zmartwychwstania, to i Chrystus nie zmartwychwstał. A jeśli Chrystus nie zmartwychwstał, daremne jest nasze nauczanie, próżna jest także wasza wiara. Okazuje się bowiem, żeśmy byli fałszywymi świadkami Boga, skoro umarli nie zmartwychwstają, przeciwko Bogu świadczyliśmy, że z martwych wskrzesił Chrystusa. Skoro umarli nie zmartwychwstają, to i Chrystus nie zmartwychwstał. A jeżeli Chrystus nie zmartwychwstał, daremna jest wasza wiara i aż dotąd pozostajecie w swoich grzechach. Tak więc i ci, co pomarli w Chrystusie, poszli na zatracenie. Jeżeli tylko w tym życiu w Chrystusie nadzieję pokładamy, jesteśmy bardziej od wszystkich ludzi godni politowania” (1 Kor 15, 12–19).

Zmartwychwstanie Chrystusa, a co za tym idzie kwestia zmartwychwstania każdego człowieka w ślad za Zbawicielem, przedstawia się jako centrum nadziei chrześcijańskiej. Katechizm Kościoła katolickiego podejmuje tematykę zmartwychwstania lub do niej bezpośrednio nawiązuje, w 62 artykułach⁴. Prawda o zmartwychwstaniu pojawia się także w modlitwie Kościoła. W każdej niedzielnej celebracji Mszy Świętej, jak również w uroczystościach liturgicznych, odmawiane jest nicejsko-konstantynopolitańskie wyznanie wiary, które podkreśla rolę i powagę zmartwychwstania Chrystusa⁵.

Warto jednak zauważyć, że centralne znaczenie prawdy o zmartwychwstaniu może nie mieć do końca odzwierciedlenia w świadomości członków Kościoła⁶, co może przekładać się na postrzeganie ich własnej cielesności w przestrzeni życia religijnego, a także na podejście do zagadnień powiązanych z pogrzebem. Jak zauważył Dariusz Kowalczyk: „Ktoś słusznie stwierdził, że chrześcijaństwo przez swoje cmentarze może sprawiać wrażenie religii, która uważa materię i ciało za coś niegodnego człowieka. Gdyby jakiś przybysz z daleka, zupełnie nieobeznany

4 Por. Katechizm Kościoła katolickiego, Poznań 2012, 349, 366, 428, 556, 625–627, 638–659, 988n, 1023, 1026, 1038, 1096, 1163n, 1166–1167, 1214, 1323, 1330, 1337n, 1391, 1429, 1449, 1468, 1523, 1681, 1689, 1988, 2042, 2174, 2300, 2606, 2641, 2719, 2741, 2746, 2795, 2816.

5 Por. P. Barto, *Wiara w zmartwychwstanie ciała według Katechizmu Kościoła katolickiego*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 12 (2013), s. 7.

6 Por. Kongregacja Nauki Wiary, *List do biskupów o niektórych zagadnieniach dotyczących eschatologii*, 17.05.1979, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19790517_escatologia_pl.html (30.11.2025).

z nauczaniem Kościoła, chciał dojść do jakichś wniosków na podstawie nagrobkowych napisów, to zapewne w żadnej mierze nie mógłby odkryć, że chrześcijanie wierzą w zmartwychwstanie ciała”⁷. Uwaga ta pokazuje rozdzwięk między doktryną a praktyką kulturową chrześcijan.

Dlatego w kontekście formacji oraz praktyki duszpasterskiej Kościoła powinno powracać się nieustannie do podstawowych prawd wiary także w kontekście duszpasterstwa powiązanego z pogrzebami katolickimi. Wszakże to właśnie w czasie pogrzebu podkreśla się godność osoby ludzkiej, która obejmuje także wymiar cielesny. W liturgii pogrzebowej Kościoła łacińskiego ciało zmarłego jest okadzane oraz kropione wodą święconą. Są to znaki czci oraz oczyszczenia. Wypływają one z przekonania, że ciało ludzkie było świątynią Ducha Świętego oraz że zostało wykupione przez mękę i zmartwychwstanie Chrystusa⁸. Po śmierci ludzka dusza doświadcza oddzielenia od ciała, które ulega zniszczeniu. Rzeczywistość duchowa człowieka idzie na spotkanie z Bogiem, jednakże oczekuje równocześnie ponownego zjednoczenia ze swoim ciałem⁹.

Wynika z tego duży szacunek wobec ludzkiej cielesności, który charakteryzował chrześcijaństwo od początku swojego istnienia. Kościół nigdy nie traktował ciał zmarłych jako bezwartościowych szczątków, lecz jako zasiew przyszłego ciała uwielbionego (por. 1 Kor 15, 42–44). Stąd też ta metafora „zasiewu” wrzuconego do ziemi, aby wydał plon, także w wymiarze symbolicznym wpływała na rozumienie pochówku. Kościół doceniał i stosował pochówek ciała w ziemi, widząc je jako zapowiedź przyszłego plonu, który objawi się przy zmartwychwstaniu umarłych.

2. Rytuał pogrzebowy i nauczanie Kościoła o pochówku

Katolickie Obrzędy pogrzebu oraz inne dokumenty Kościoła wyrażają wprost prawdy omówione powyżej. Pochówek zmarłych od wieków

7 D. Kowalczyk, *Zmartwychwstanie ciała*, „Życie Duchowe” (2005) nr 42, <https://www.zycie-duchowe.pl/art-158.zmartwychwstanie-ciala.htm> (30.11.2025).

8 Por. Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja Ad resurgendum cum Christo* dotycząca pochówku ciał zmarłych oraz przechowywania prochów w przypadku kremacji, 25.10.2016, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20160815_ad-resurgendum-cum-christo_pl.html (30.11.2025).

9 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 997.

zaliczany jest do uczynków miłosierdzia względem ciała. Katechizm stwierdza jednoznacznie: „Ciała zmarłych powinny być traktowane z szacunkiem i miłością wypływającą z wiary i nadziei zmartwychwstania. Grzebanie zmarłych jest uczynkiem miłosierdzia względem ciała; jest uczczeniem dzieci Bożych, będących świątynią Ducha Świętego”¹⁰. W przytoczonym fragmencie nauczania pojawia się ponownie motyw ciała jako świątyni Ducha Świętego. Człowiek w swojej cielesności staje się materialną obecnością Boga w świecie oraz przestrzenią, dzięki której inni ludzie mogą Boga zobaczyć oraz Go doświadczyć. Również we wprowadzeniu do Obrzędów pogrzebu podkreślona jest ta prawda: „Unikając próżnej okazałości, należy oddać cześć ciałom zmarłych wiernych, które były świątynią Ducha Świętego”¹¹. W swoich modlitwach liturgia wspomina: „Albowiem życie Twoich wiernych, o Panie, zmienia się, ale się nie kończy i gdy rozpadnie się dom doczesnej pielgrzymki, znajdą przygotowane w niebie wieczne mieszkanie”¹². Procesja na cmentarz oraz obrzęd złożenia ciała do grobu nasycone są symboliką zasiewu i oczekiwania. Grób chrześcijański staje się miejscem modlitwy i nadziei.

Kościół od początku swojego istnienia troszczył się o odpowiednie podejście do pochówku swoich członków. W starożytności potępiano praktyki uważane za pogańskie takie jak palenie zwłok oraz porzucanie ciała bez odpowiedniego pochówku¹³. Sprzeciw wobec kremacji miał charakter religijny. Utożsamiano pochówek ziemny z głęboką wiarą w zmartwychwstanie. Doczesne ciało stawało się zasiewem ciała zmartwychwstałego. Zakaz ten w formie kategorycznej znalazł się później w kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku¹⁴. Kanony 1203 § 2 oraz 1240 § 4, n. 5 tego kodeksu nakazują odmowę pogrzebu katolickiego osobom,

¹⁰ Por. Katechizm Kościoła katolickiego, 2300.

¹¹ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Wprowadzenie teologiczne i pastoralne, w: *Obrzędy pogrzebu*, Katowice 2021, 3.

¹² Paweł VI, I Prefacja za zmarłych, w: *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986, s. 103.

¹³ Por. J. J. Woźniak, *Kremacja w rozwoju historycznym i nauce Kościoła*, „Teologia i Człowiek” 40 (2017) nr 4, s. 191–192.

¹⁴ *Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, AAS 9 (1917) pars 2, kan. 1203 § 1.

które zdecydowały się na kremację swoich zwłok¹⁵. Wartym zauważyć jest to, że zakaz ten miał charakter kategoriyczny i bezwarunkowy. Nie uwzględniał motywacji osoby, lecz sam fakt kremacji uznawał za sprzeczny z wiarą. Mogło to także wynikać z propagowania tej formy pochówku przez ruchy liberalne, antyklerykalne czy wolnomularskie w XIX wieku, które otwarcie występowały przeciwko wierze katolickiej.

Sobór Watykański II i reformy posoborowe przyniosły nowe spojrzenie na rzeczywistość kremacji ludzkich zwłok i złagodzenie w tej materii stanowiska Kościoła. W 1963 roku Święte Oficjum (obecnie Dykasteria ds. Nauki Wiary) stwierdziło, że sama kremacja nie jest ze swojej natury czymś sprzecznym z wiarą chrześcijańską¹⁶. Tę intuicję rozwija obecny Kodeks prawa kanonicznego z 1983 roku, który w kan. 1176 § 3 stwierdza, że: „Kościół usilnie zaleca utrzymanie pobożnego zwyczaju grzebania ciał zmarłych; nie zakazuje jednak kremacji, jeżeli nie została wybrana z motywów przeciwnych nauce chrześcijańskiej”¹⁷.

Warto jednak zaznaczyć, że pomimo dopuszczenia kremacji Kościół wciąż preferuje pochówek ziemny. Potwierdza to najnowsza instrukcja Kongregacji Nauki Wiary *Ad resurgendum cum Christo*, która wprost stwierdza: „Kościół nadal preferuje pochówek ciał, jako że w ten sposób okazuje się większy szacunek zmarłym; kremacja jednak nie jest zakazana, «chyba że została wybrana z powodów sprzecznych z nauką chrześcijańską»”¹⁸. Dokument ten, zatwierdzony przez papieża Franciszka, w swojej refleksji nad chrześcijańskim pogrzebem, przytacza teologiczne podstawy dla klasycznie rozumianego pogrzebu ciała w ziemi. Zmartwychwstanie Jezusa jest centralną prawdą wiary chrześcijańskiej, stąd Kościół nieustannie podkreśla oraz zaleca, by ciała wiernych zmarłych chowane były na cmentarzu lub w innym miejscu świętym, gdyż właśnie taka forma pochówku najlepiej wyraża nadzieję na zmartwychwstanie ciała oraz podkreśla jego godność¹⁹.

15 Por. R. Groń, Kościół wobec kremacji zwłok ludzkich, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 8 (2000) nr 2, s. 100.

16 Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, 1.

17 Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 8 sierpnia 2023 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022.

18 Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, 4.

19 Por. Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, 3.

Kościół zarazem dostrzega, że praktyka życia, w tym także praktyka rytuałów przejścia, jakim jest niewątpliwie pogrzeb, wynika z konkretnej wizji rzeczywistości bądź też do niej prowadzi i ją kształtuje. Dlatego też Kościół: „Nie może zatem pozwolić na postawy i obrzędy, które uwzględniają błędne pojęcie śmierci, postrzeganej zarówno jako ostateczne unicestwienie osoby, jak i chwilę jej fuzji z matką naturą lub ze wszechświatem, jako etap w procesie reinkarnacji, lub też jako ostateczne wyzwolenie z «więzienia ciała»”²⁰. Oznacza to sprzeciw wobec materializmu redukującego człowieka do materii, jak i wobec nurtów quasi-panteistycznych charakterystycznych dla duchowości typu New Age (stopienie się z naturą bądź przyrodą, wyzwolenie duszy z niewoli ciała).

Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo* podnosi także pewne kwestie natury bardziej praktycznej, które powiązane są z praktyką pogrzebową. Zakazane jest rozrzucanie skremowanych prochów osób zmarłych. Nie można także przechowywać ich w prywatnych domach. Powinny być złożone na cmentarzu bądź innym miejscu świętym. Nie wolno także robić z nich żadnej pamiątkowej biżuterii ani dzielić ich pośród członków rodziny²¹. Sprzeciw wobec tych praktyk wynika także z pewnej konkretnej wizji antropologicznej oraz eschatologicznej, jaka wynika z objawienia. Rozsypywanie prochów zmarłych, pozbawianie ich stałego i publicznego miejsca pochówku może kojarzyć się z ideą „rozpłynięcia” się osoby, podmiotu w przyrodzie i pociągać za sobą panteistyczne konotacje. To z kolei jest obce chrześcijańskiej eschatologii, która podkreśla indywidualną i podmiotową nieśmiertelność każdego człowieka.

Należy także zauważyć, że w przypadku osób, które podjęły decyzję o spopieleniu swoich zwłok, obrzędy pogrzebu katolickiego są sprawowane w takiej formie: „by było wiadomo, że Kościół wyżej ceni zwyczaj grzebania zwłok, ponieważ sam Chrystus chciał być pogrzebany”²². Powinno wyrażać się to chociażby w fakcie, że msza święta pogrzebowa powinna być celebrowana przy ciele zmarłego przed kremacją. Praktyka duszpasterska jest natomiast taka, że msza pogrzebowa sprawowana jest już po kremacji, przy urnie osoby zmarłej, zaraz przed złożeniem jej

²⁰ Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, 3.

²¹ Por. Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, 8.

²² Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Wprowadzenie teologiczne i pastoralne, 15.

do grobu. Stawia to pytanie o praktykę duszpasterską Kościoła w Polsce, a także zasadność tak skonstruowanej, od strony obrzędu, wizji pochówku. Pociąga to za sobą pytania natury teologiczno-pastoralnej oraz liturgicznej i może stanowić pole do dalszych badań.

Podsumowując, nauczanie Kościoła stoi na stanowisku, że pochówek ciała w ziemi, od strony symbolicznej, najlepiej oddaje chrześcijańską nadzieję na zmartwychwstanie ciała. Dopuszczona jest jednocześnie praktyka kremacji, jeśli tylko podjęcie decyzji o niej nie wynika z pobudek światopoglądowych i religijnych, które przeczą wierze katolickiej. Gdy już kremacja doszła do skutku, Kościół nie dopuszcza rozsypywania prochów zmarłych bądź jakiegokolwiek manipulacji tymi szczątkami. Powinny one spocząć na cmentarzu w konkretnym grobie, tak aby pamięć o zmarłej osobie mogła być kultywowana.

3. Nowe sposoby ujmowania praktyk pogrzebowych a nauczanie Kościoła

We współczesnym dyskursie pojawiają się propozycje, by bardziej włączyć zmarłych w obieg życia. Na przykład w myśl idei tzw. nekrowitalizmu, o której pisze Ewa Domańska. Idea ta upatruje możliwość czerpania życia z tego, co uważane jest powszechnie za martwe. Koncepcje tego typu podkreślają biologiczną jedność ludzi z całym ekosystemem oraz sugerują, że ciało ludzkie można traktować jako źródło nowego życia (choćby w formie kompostu użyźniającego ziemię)²³.

Z perspektywy antropologii integralnej rodzi to poważne pytanie. Czy w ten sposób nie zaciera się różnicy pomiędzy osobą a przedmiotem biologicznym? Ekologia integralna, którą głosi Kościół, stoi na stanowisku, że degeneracja środowiska naturalnego wiąże się także z degeneracją stosunków międzyludzkich i całego życia społecznego. Myśląc o ekologii, należy także pamiętać o ekologii człowieka, gdyż istota ludzka nie jest tylko czystym i abstrakcyjnym duchem, ale także stanowi swoją własną naturę, o którą należy dbać, którą należy pielęgnować i rozwijać²⁴. Degradacja stworzenia zaczyna się tam, gdzie ciało ludzkie

²³ Por. E. Domańska, *Nekros. Wprowadzenie do ontologii martwego ciała*, Warszawa 2017, s. 15–20.

²⁴ Por. Franciszek, *Encyklika Laudato si'*, 6.

traktowane jest wyłącznie w kategoriach użyteczności – jako materiał lub odpad.

Wątek ten podejmuje w swoim nauczaniu obecny papież Leon XIV. Szczególnie w cyklu katechez środowych, które poświęcone są konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes*. Papież zauważa tam, że redukcjonowanie ludzkiego ciała do przedmiotu głęboko uderza w godność osoby ludzkiej. Leon XIV zauważa, że należy przewyższyć niezdrowy dualizm ciała i duszy i promować integralne rozumienie człowieka, jako jedności ciała i duszy²⁵.

W kolejnej części artykułu przedstawione zostaną nowe formy pochówku i podejścia do ludzkich zwłok. Ze szczególnym uwzględnieniem dwóch form: hydrolizy alkalicznej oraz naturalnej redukcji organicznej. Nastąpi także ich ocena w świetle teologii katolickiej.

3.1. Hydroliza alkaliczna

Hydroliza alkaliczna, zwana także resomacją bądź akwamacją ludzkich zwłok, a także płynną kremacją, biokremacją lub kremacją wodną, jest nowatorską metodą utylizacji ciał zmarłych z wykorzystaniem reakcji chemicznych. Po raz pierwszy opatentował ją w 1888 roku w USA Amos Herbert Hobson w celu produkcji nawozu z ciał zwierzęcych. Samą procedurę przejął w 1993 roku David Tyler w Szkocji w celu utylizacji zwłok bydła zarażonego chorobą wściekłych krów. Idea ta spotkała się z wielkim zainteresowaniem. W 2009 roku resomacja znalazła się na liście magazynu „Time” jako jedno z dziesięciu najlepszych rozwiązań związanych z ochroną środowiska²⁶. Sławę zyskała ona także w roku 2022, gdyż tej formie pochówku został poddany pierwszy czarnoskóry biskup kościoła anglikańskiego w RPA oraz laureat Pokojowej Nagrody Nobla z 1984 roku za wkład w walkę z apartheidem, Desmond Mpilo Tutu²⁷.

²⁵ Por. Leon XIV, Cykl katechez – Dokumenty Soboru Watykańskiego II. IV. Konstytucja duszpasterska *Gaudium et spes* (GS 12–22). 2. Godność ludzka – dar i odpowiedzialność, 09.09.2026, <https://www.vatican.va/content/leo-xiv/pl/audiences/2026/documents/20260909-udienza-generale.html>, (05.10.2026).

²⁶ Por. E. Domańska, *Nekros*, s. 239.

²⁷ Por. T. Gardocka, D. Jagiełło, *Zwłoki ludzkie w świetle polskiego prawa*, „Studia Prawnoustrojowe” 61 (2023), s. 57.

W 2007 roku szkocki biochemik Sandy Sullivan otworzył działalność gospodarczą pod firmą The Resomation Ltd, która w 2009 roku opracowała projekt urządzenia dokonującego procesu resomacji. Od nazwy tego procesu urządzenie to nazwano resomatorem²⁸. Resomację rozumie się jako techniczne przyspieszenie naturalnego procesu rozkładu ciała. W dużym uproszczeniu jest to proces, który polega na rozpuszczeniu tkanek ludzkiego ciała w roztworze wody i silnej zasady (najczęściej wodorotlenku potasu) w warunkach podwyższonej temperatury oscylującej wokół 160°C i podwyższonego ciśnienia. Ciało umieszczane jest w sterylnej i szczelnej komorze (we wspomnianym powyżej resomatorze) w roztworze alkalicznym. W ciągu kilku godzin następuje niemal całkowita hydroliza tkanek miękkich. Pozostają jedynie nierozpuszczalne elementy. Są to głównie kości, które po zakończeniu całego procesu są kruche, co ułatwia ich późniejsze roztarcie na prochy, które mogą zostać przekazane rodzinie, podobnie jak w procesie kremacji. Pozostała część ciała przekształca się w neutralną oraz pozbawioną śladów DNA ciecz złożoną z aminokwasów, peptydów, cukrów i soli, która zostaje odprowadzona do kanalizacji. Warto także nadmienić, że w procesie resomacji plomby, protezy czy też implanty zostają również poddane recyklingowi, dzięki czemu nie trafiają one do gleby²⁹.

Zwolennicy tej metody podkreślają jej utylitarny wymiar. Argumentują, że resomacja ludzkich zwłok zużywa jedynie 1/8 energii potrzebnej do spopielenia ciała w krematorium. Podczas procesu nie wydzielają się także szkodliwe substancje chemiczne jak dwutlenek węgla, gdyż nie dochodzi w jej trakcie do spalania³⁰.

Na chwilę obecną polski porządek prawny nie dopuszcza takiej praktyki w ramach istniejącego systemu prawnego. Jest ona za to obecnie legalna w niektórych stanach USA, takich jak Kolorado, Floryda, Illinois, Kansas, Maine, Maryland, Minnesota i Oregon, a także w niektórych rejonach Kanady jak Quebec i Ontario.

²⁸ Por. E. Domańska, *Nekros*, s. 240.

²⁹ Por. K. Bloch, M. Kopeć, Ł. Kuliński, N. Oldak, *Metody postępowania ze zwłokami i ich wpływ na środowisko w czasie pandemii COVID-19 z perspektywy zielonej kryminologii*, „Biuletyn Kryminologiczny” 29 (2022), s. 202–203.

³⁰ Por. E. Kamińska, W. Sobczyk, *Czy ekologiczny pochówek wpisuje się w ideę gospodarki obiegu zamkniętego?*, „Kwartal. Magazyn Ska Spatium” (2023) nr 27, s. 41.

Kościół katolicki odnosi się do tej metody w sposób zdecydowanie krytyczny, sprzeciwiając się jej. Główną kontrowersję stanowi sposób obchodzenia się z pozostałościami, które zostają po osobie zmarłej. Zarówno w tradycyjnym pochówku ziemnym, jak też i po kremacji, prochy osoby zmarłej przechowywane są w miejscu świętym, które stanowi miejsce pamięci o zmarłej osobie oraz miejsce modlitwy i czci. Natomiast w przypadku resomacji zdecydowana część ludzkiego ciała przekształcana jest w płyn, który następnie traktowany jest w zasadzie jak ściek. Pociąga to za sobą niebezpieczeństwo pozbawienia pogrzebu wymiaru symbolicznego oraz duchowego. Konferencja Episkopatu USA (USCCB) stwierdziła w 2023 roku, że resomacja ludzkich zwłok nie spełnia wymogów należytego szacunku wobec ludzkiego ciała. Biskupi podkreślili, że każda istota ludzka uczyniona jest na obraz i podobieństwo Boga. Z tego tytułu wynika wielka cześć dla każdego człowieka, w tym także dla jego ciała w momencie śmierci i pogrzebu. Biskupi Stanów Zjednoczonych argumentują, że poprzez ludzką cielesność, która stanowi integralną część obrazu i podobieństwa człowieka do Boga, wyraża się ludzka duchowość, stanowiąca wyraz podmiotowości³¹.

W przypadku resomacji nawet jeśli utylizacji płynów, które stanowią produkt procesu hydrolizy alkalicznej, towarzyszy idea powrotu zmarłego do świata przyrody, jest to postępowanie, które nie jest zgodne z wiarą chrześcijańską. W nauczaniu Kościoła ciało zmarłego powinno znajdować się w określonym miejscu, tj. grobie, który stanowi realne i fizyczne miejsce pamięci o osobie zmarłej. Wszelkie rozproszenie materii po zmarłym jest niedopuszczalne, tak samo jak w przypadku rozsywania prochów zmarłego po kremacji.

Problemem w przypadku hydrolizy alkalicznej jest także to, iż metoda ta w swoim pierwotnym zastosowaniu była używana do utylizacji zwłok zwierzęcych, głównie padliny i szczątków hodowlanych. Dlatego technologia ta nastawiona jest na użyteczność i przejawia się w mocno stechnicyzowanym podejściu do zwłok. Przeniesienie pewnych metod pierwotnie stosowanych względem zwierzęcej padliny na ciała ludzkie może budzić pewien moralny opór. Również może pociągać za sobą

31 Por. Committee on Doctrine United States Conference of Catholic Bishops, *On the proper disposition of bodily remains*, 20.03.2023, 1, <https://www.usccb.org/resources/On%20Proper%20Disposition%202023-03-20.pdf> (01.11.2025).

pewne konsekwencje, które będą wyrażać się w emocjonalnym i duchowym zdystansowaniu się wobec osoby zmarłej oraz redukcji ludzkiego ciała, w tym przypadku ludzkich zwłok, do przedmiotu i towaru.

Należy podkreślić, że z perspektywy wiary w zmartwychwstanie problemem nie jest to, że Bóg nie jest w stanie wskrzesić zmarłego z ciała rozpuszczonego poprzez hydrolizę alkaliczną. Teologia odżegnuje się od magicznego i mitologicznego pojmowania zmartwychwstania. Jak stanowi Katechizm Kościoła katolickiego, samo zmartwychwstanie, co do jego przebiegu, jest tajemnicą, która dostępna jest tylko przez wiarę i ufność świadectwu Ewangelii³². Chodzi natomiast o to, aby praktyki podejmowane przez człowieka, także w wymiarze przeżywania uroczystości pogrzebowych, odzwierciedlały wiarę. Patrząc obiektywnie, resomacja, po której ludzkie zwłoki przemienione w płyny trafiają do ścieków, nie wyraża chrześcijańskiej nadziei, a wręcz przeciwnie, kieruje się logiką radykalnego utylitaryzmu. Dlatego też dokument USCCB zauważa, że taka forma pochówku nie oddaje należytej czci dla ludzkiego ciała i nie jest zgodna z wiarą chrześcijańską³³.

3.2. „Kompostowanie” ludzkich zwłok (naturalna redukcja organiczna)

Drugą nowatorską i zarazem wzbudzającą kontrowersję formą pochówku jest tzw. kompostowanie ciał ludzkich, które określa się także jako naturalną redukcję organiczną (ang. *Natural Organic Reduction*, NOR). Jest to metoda legalna w niektórych stanach USA, takich jak Kolorado, Waszyngton i Oregon. Metodą pochówku jest w tej formie kompostowanie ludzkich zwłok. Firma *Recompose* zajmuje się tą metodą od strony organizacyjnej oraz promuje ją. Kompostowanie zwłok polega na poddaniu ich procesowi przekształcającemu je w żyzny nawóz, który może zostać wykorzystany przez rodzinę zmarłego bądź przewieziony do lasu należącego do firmy *Recompose*. Proces przebiega w specjalnie przygotowanej do tego kapsule wielokrotnego użytku. Wykorzystywane są do tego wióry drzewne, którymi ciało jest zasypywane. Dzięki

³² Por. Katechizm Kościoła katolickiego, 999–1000.

³³ Por. Committee on Doctrine United States Conference of Catholic Bishops, *On the proper disposition*, 10.

odpowiednim warunkom zwłoki rozkładają się w około 30 dni. Za pomocą tej metody z jednego ludzkiego ciała można wytworzyć około 1 m³ kompostu³⁴.

Jak można przeczytać na głównej stronie tej firmy: „Życie po śmierci. Zdrowa gleba jest niezbędna, aby ekosystemy mogły się rozwijać. Reguluje wilgotność, magazynuje węgiel i podtrzymuje życie roślin, zwierząt oraz ludzi. Gleba wytwarzana przez Recompose służy później do wspierania wzrostu w lasach, na łąkach i w ogrodach. Nasi klienci opisują ją jako ziemistą, piękną, pełną życia i dającą życie”³⁵. Myśl ta z jednej strony stara się takiej formie pochówku nadać pewną głębię i stworzyć pozór duchowości. Jednocześnie, gdyby się przyjrzeć tej intuicji bliżej, można dostrzec w niej dość utylitarne podejście do przeżywania śmierci oraz do samego pogrzebu. Człowiek nawet po śmierci musi być w pewnym sensie dalej „użyteczny”.

Stanowisko Kościoła wobec takiej formy „pochówku” jest jeszcze bardziej rygorystyczne i krytyczne niż wobec resomacji. Teologia katolicka w tej metodzie dostrzega rażący brak poszanowania dla tożsamości ciała zmarłego oraz niezgodność z chrześcijańską symboliką. Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo* potępiła ideę śmierci jako zjednoczenia z naturą w następujących słowach: „Grzebiąc ciała wiernych zmarłych, Kościół potwierdza wiarę w zmartwychwstanie ciała i zamierza uwydatnić wysoką godność ludzkiego ciała, jako nierozłącznej części osoby, której historię to ciało współdzieli. Nie może zatem pozwolić na postawy i obrzędy, które uwzględniają błędne pojęcie śmierci, postrzeganej zarówno jako ostateczne unicestwienie osoby, jak i chwilę jej fuzji z matką naturą lub ze wszechświatem, jako etap w procesie reinkarnacji, lub też jako ostateczne wyzwolenie z «więzienia» ciała”³⁶. Kompostowanie ludzkich zwłok wydaje się dobrze odpowiadać intuicji kosmicznej fuzji z wszechświatem. Ludzkie zwłoki przekształcone w nawóz wtapiają się w świat przyrody. Stają się jego integralną częścią i odżywiają następne życie, które pojawia się w cyklu.

Krytykę tej formy przeżywania pogrzebu i śmierci przedstawili także biskupi amerykańscy w 2023 roku. W wyniku kompostowania ludzkich

³⁴ Por. E. Kamińska, W. Sobczyk, Czy ekologiczny pochówek wpisuje się w ideę, s. 42.

³⁵ *Life after death*, Recompose, <https://recompose.life> (30.11.2025) [tłum. własne].

³⁶ Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ad resurgendum cum Christo*, 3.

zwłok powstaje jednolita masa kompostu składająca się z dawnych ludzkich zwłok oraz części organicznych, które zostały użyte w procesie kompostowania. W takiej sytuacji nie jest nawet możliwe wyodrębnienie tego, co stanowi pozostałość ludzkiego ciała, aby udzielić takiej „organicznej biomasy” godziwego pochówku, gdyż ciężko jest mówić w takim momencie o konkretnym ludzkim ciele, które może spocząć w grobie³⁷.

Stwierdzenie, że „nie pozostaje nic, co mogłoby zostać zidentyfikowane i można by było pochować” jest istotne. W przypadku kremacji zachowane są prochy osoby zmarłej, a w sytuacji hydrolizy alkalicznej rozpuszczeniu ulegają tylko tkanki miękkie, a kości pozostają nie-naruszone. Natomiast w sytuacji kompostowania ludzkie szczątki są nieodróżnialne od biomasy, która wytworzona zostaje w toku procesu pozyskiwania nawozu. Uniemożliwia to stworzenie stałego miejsca pamięci o osobie zmarłej, co w dłuższej perspektywie może prowadzić do utraty pewnego ważnego elementu żałoby. Może to także pociągać za sobą emocjonalny i duchowy dystans wobec bliskich zmarłych.

Ważny jest także aspekt symboliczny i teologiczny. Kompostowanie zdaje się sugerować, że ostatecznym celem ludzkiego ciała jest stanie się nawozem dla kolejnych form życia. Jest to wizja, która grozi immanentyzmem, powiązaniem z różnymi nurtami i ideami o charakterze panteistycznym, jednakże obca chrześcijaństwu, które podkreśla odrębność człowieka od świata przyrody oraz jego osobowy charakter. Na tej podstawie można stwierdzić, że forma kompostowania ludzkich zwłok stoi w sprzeczności z chrześcijańską eschatologią i antropologią w obecnym jej kształcie zarówno praktycznym, jak też i symbolicznym.

3.3. „Zielony pochówek” (pochówek naturalny)

Na odrębne omówienie zasługuje tak zwana metoda zielonego pochówku (ang. *green burial*). Nie jest to jedna technika czy sposób realizacji pochówku, lecz bardziej pewna postawa życiowa i filozoficzna wypływająca z przekonania, że forma pochówku powinna być co do zasady możliwie jak najbardziej przyjazna środowisku. Do głównych założeń

³⁷ Por. Committee on Doctrine United States Conference of Catholic Bishops, *On the proper disposition*, 11.

zielonego pochówku można zaliczyć rezygnację z balsamowania zwłok chemikaliami, używanie trumien z materiałów biodegradowalnych, rezygnację z betonowych krypt bądź płyt nagrobnych na rzecz naturalnych znaczników (drewno, kamień, nasadzenie drzewa), a także lokalizację grobu w terenie przyrodniczo przyjaznym (leśny cmentarz, łąka pamięci)³⁸. Jest to w pewien sposób powrót do pewnych praktyk pogrzebu sprzed 100–150 lat, lecz kierowany świadomą decyzją ekologiczną.

Z punktu widzenia Kościoła pochówek naturalny nie budzi zasadniczych zastrzeżeń, o ile spełnione są podstawowe wymogi religijne. Zmarły zostaje złożony w całości do określonego grobu, który znajduje się na poświęconym terenie, a miejsce jest oznaczone i dostępne dla modlitwy osób bliskich. Przykładem może być forma pochówku stosowana przez zgromadzenie sióstr Loretto w stanie Kentucky. Tamtejsza wspólnota zakonna zdecydowała się przemienić część swojego lasu w cmentarz. Pochówków dokonują bez trumien, a ciało znajduje się w całości. Pogrzeb poprzedzony jest Mszą Świętą. Sama uroczystość pogrzebowa odbywa się zgodnie z obrzędami pogrzebu katolickiego. Ciało zostaje pochowane w całości, na pobłogosławionej ziemi, w konkretnym grobie, który zachowuje pamięć o osobie zmarłej³⁹. Taka forma organizacyjna pogrzebu może stanowić harmonijne połączenie wiary chrześcijańskiej podkreślającej osobową nieśmiertelność, której przypomnieniem i uobecnieniem jest konkretny grób, z rozwiązaniami doceniającymi współczesną wrażliwość ekologiczną.

Warto zauważyć, że wrażliwość na przyrodniczy wymiar przestrzeni grzebalnej nie jest zjawiskiem całkowicie nowym. Już w XIX wieku tworzone cmentarze o charakterze parkowym. Przykładem może tu być Cmentarz Centralny w Szczecinie. Posiada on liczne walory krajobrazowe, piękne budowle cmentarne, efektowne aleje, bogactwo małej architektury i przede wszystkim bogactwo nasadzeń roślinnych w postaci

38 Por. V. Bell, *Green funerals respect our loved ones and God's creation*, Laudato Si' Movement, <https://laudatosimovement.org/news/green-funerals-respect-our-loved-ones-and-gods-creation/> (30.11.2025).

39 Por. C. Price, *The church forbids "human composting" at death. But what about "green" burials?*, „America. The Jesuit Review” 13.10.2022, <https://www.americamagazine.org/faith/2022/10/13/conservation-cemeteries-catholic-death-burial-243949/> (01.12.2025).

cennych gatunków drzew oraz roślin⁴⁰. Tego typu architektura cmentarna wskazuje na pewną ciągłość intuicji kulturowych, które współcześnie odżywiają dzięki coraz większej świadomości ekologicznej.

Zakończenie

Nowe formy pochówku stanowią wyzwanie, ale także okazję do odnowienia i głębszego zrozumienia wśród wiernych specyfiki chrześcijańskiego pogrzebu, który ukierunkowany jest na przekonanie o indywidualnej i osobowej nieśmiertelności każdego człowieka. Kościół określa, które formy pochówku są niedopuszczalne z perspektywy wiary, jeśli naruszają godność ludzkich zwłok albo rozmywają poprzez swoją praktykę pewne prawdy wiary chrześcijańskiej. Jednakże w przestrzeni katolickich obrzędów pogrzebu możliwa jest pewna inkulturacja powiązana z rodzącymi i rozwijającymi się nurtami ekologicznymi.

Warto zauważyć, że antropologia, etyka i tanatologia wskazują na kulturowe konsekwencje, które mogą wpływać z przemian związanych z organizacją i przeżywaniem pogrzebów. Współczesne tendencje do tego, aby uczynić śmierć „bardziej ekologiczną”, stawiają pytania o relacje pomiędzy człowiekiem a światem natury. Z tego powodu głos Kościoła w tej przestrzeni powinien być obecny, aby wskazywać, że miłość i szacunek należą się każdej istocie ludzkiej, także po jej śmierci, czego wyrazem jest godne traktowanie jej doczesnych szczątków.

⁴⁰ Por. S. Dębczak, *Ogrody pamięci jako dzieła sztuki ogrodniczej na przykładzie jednego z najcenniejszych terenów zieleni Szczecina – Cmentarza Centralnego (część pierwsza)*, <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BPS1-0043-0077> (07.01.2026).

Bibliografia

- Barto P., Wiara w zmartwychwstanie ciała według Katechizmu Kościoła katolickiego, „Kieleckie Studia Teologiczne” 12 (2013), s. 7–26.
- Bell V., *Green funerals respect our loved ones and God’s creation*, Laudato Si’ Movement, <https://laudatosimovement.org/news/green-funerals-respect-our-loved-ones-and-gods-creation/> (30.11.2025).
- Bloch K., Kopeć M., Kuliński Ł., Oldak N., Metody postępowania ze zwłokami i ich wpływ na środowisko w czasie pandemii COVID-19 z perspektywy zielonej kryminologii, „Biuletyn Kryminologiczny” 29 (2022), s. 189–208.
- Codex iuris canonici Pii X Pontificus Maximus iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, 27.05.1917, „Acta Apostolicae Sedis” 9 (1917) pars 2, s. 1–593.
- Committee on Doctrine United States Conference of Catholic Bishops, *On the proper disposition of bodily remains*, 20.03.2023, <https://www.usccb.org/resources/On%20Proper%20Disposition%202023-03-20.pdf> (01.11.2025).
- Dębczak S., Ogrody pamięci jako dzieła sztuki ogrodniczej na przykładzie jednego z najcenniejszych terenów zieleni Szczecina – Cmentarza Centralnego (część pierwsza), <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BPS1-0043-0077> (07.01.2026).
- Domańska E., *Nekros. Wprowadzenie do ontologii martwego ciała*, Warszawa 2017.
- Franciszek, Encyklika *Laudato si’*, 24.05.2015.
- Gardocka T., Jagiełło D., Zwłoki ludzkie w świetle polskiego prawa, „Studia Prawnoustrojowe” 61 (2023), s. 49–62.
- Groń R., Kościół wobec kremacji zwłok ludzkich, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 8 (2000) nr 2, s. 99–114.
- Kamińska E., Sobczyk W., Czy ekologiczny pochówek wpisuje się w ideę gospodarki obiegu zamkniętego?, „Kwartal. Magazyn Ska Spatium” (2023) nr 27, s. 35–44.
- Katechizm Kościoła katolickiego, Poznań 2012.
- Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 8 sierpnia 2023 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022, <https://episkopat.pl/files/24>.

- bkt/08/28/10/834535_aB1m_zKEPnastronieKEP_17.08.20231.pdf (30.11.2025).
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, w: *Obrzędu pogrzebu*, Katowice 2021, s. 10–22
- Kongregacja Nauki Wiary, *Instrukcja Ad resurgendum cum Christo* dotycząca pochówku ciał zmarłych oraz przechowywania prochów w przypadku kremacji, 25.10.2016, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20160815_ad-resurgendum-cum-christo_pl.html (30.11.2025).
- Kongregacja Nauki Wiary, *List do biskupów o niektórych zagadnieniach dotyczących eschatologii*, 17.05.1979, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19790517_escatologia_pl.html (30.11.2025).
- Kowalczyk D., *Zmartwychwstanie ciała*, „Życie Duchowe” (2005) nr 42, <https://www.zycie-duchowe.pl/art-158.zmartwychwstanie-ciala.htm> (30.11.2025).
- Life after death, Recompose*, <https://recompose.life> (30.11.2025).
- Mszał rzymski dla diecezji polskich, Poznań 1986.
- Piowarczyk P., *Mistycyzm żydowski a gnostycyzm w późnej starożytności*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 39 (2006) nr 2, s. 282–303.
- Price C., *The church forbids „human composting” at death. But what about “green” burials?*, „America. The Jesuit Review” 13.10.2022, <https://www.americamagazine.org/faith/2022/10/13/conservation-cemeteries-catholic-death-burial-243949/> (30.11.2025).
- Turek W., *Godność ciała ludzkiego według Tertuliana. Analiza komentarzy do tekstów Rdz 1, 26–27; 2, 8; 1 Kor 3, 16*, „Vox Patrum” 63 (2015) z. 35, s. 1–14.
- Woźniak J. J., *Kremacja w rozwoju historycznym i nauce Kościoła*, „Teologia i Człowiek” 40 (2017) nr 4, s. 181–202, <https://doi.org/10.12775/TiCz.2017.053>.